

Döbrentei Gábor és gróf Gyulay Lajos túlvilági beszélgetései

1. Habent sua fata... – Döbrentei Gábor naplóinak története

A kolozsvári Lucian Blaga Egyetemi Könyvtár kéziratára két naplókötetet őriz Döbrentei Gábortól. Az egyik 1822-től 1845 januárjáig, a másik 1835 májusától 1851 februárjáig tartalmaz feljegyzéseket. Az első napló előre bekötött könyv, a második utólag kötésre adott papirosszeletek gyűjteménye.¹

Döbrentei Gábor általános örökösének előbb a festői tehetséggel megáldott István unokaöccsét szemelte ki, azonban egy szerelmi féltékenység miatt elidegenedtek egymástól. István később Rexa Dezső szerint a galántai szegényházban koldusmódra élt, miközben időnként a fővárosi bohémvilágban is fel-felbukkant. Döbrentei végül István testvérét, Antalt tette meg örökösnek,² aki a hagyatékkal később igen mostohán bánt. 1848-ban Pozsony megyei nemzetőr, később ügyvéd volt Pozsonyban, de életmódja miatt végül a tébolydában kellett elhelyezni. Már életében eladogatott az örökségből, majd egy Tallian nevű pénzüzérnek életjáradék fejében nagyobb mennyiségű dokumentumot engedett át. A nála maradt hagyaték rész oldalági leszármazottakhoz, dr. Döbrentei Jenő pesti ügyvédhez, majd ifj. Döbrentei Gábor sorhajózaszlóshoz, utána Korbély József birtokába jutott, aki 1861-ben a pozsonyi evangélikus líceumnak ajándékozta.³

¹ Jelzeteik: Ms 3100 és Ms 11.

² Végrendeletét közölte Rexa Dezső: *Döbrentei Gábor végrendelete vagy testamentuma julius hó 9-én 1847*, ItK 1900, 366–377. A szöveget Kuun Irma hagyatékában találta, gróf Gyulay Lajos másolatában. A végrendelet szövegéből kitűnik, hogy az ifjú örökös Döbrentei Gábor öccsének, Sámuelnek legidősebb fia, 1847-ben húsz éves volt: „Nevezem, teszem ezek felett, és a mán túl is még szerezhetendőkre nézve általjános kétségtelen örökösömnek Nemes Döbrentei Antal Unoka Öcsémet ki Posony Vmegyében Galanthán lakó s oda való Birtokos fivéremnek Nemes Döbrentei Sámuelnek legidősebb fia most 20-ik évét tölti s a Posonyi Evangyelikus Lyceumban tanul, s törvénytudói Pályára kíván készülni. Nevezem ezen Antalt azért, mert még a tavasszal leküldött Tanodai bizonyítványában Tanárai majd minden tanulmányából kitünőnek jellemzék, most nálam jártában pedig becsület érzésű szelid engedelmes ifjúnak találám.”

³ Kvacsek János: *A pozsonyi ev. lyceum kéziratárából*, ItK 1893, 352–360, és Rexa Dezső: *Döbrentei Gábor levelezéséből*, ItK 1900, 373–377.

Döbrentei Antal az örökség elnyerése után, 1851–1852-ben Gyulay Lajost többször felkereste. 1851. április 1-jén visszaadta neki az 1814 és 1848 között folytatott levelezésüket Döbrentei Gáborral. A *Bálvána* című naplókötetében Gyulay azt írja, hogy tekintélyes levélcsomóról van szó, de sok darab hiányzik közülük.⁴ Május 10-én átadta Gyulay Lajosnak a neki hagyományozott emléktárgyakat is, „egy Amor és Psyche szobrot alabástromból és egy levélnyomót, melyen egy kéz buzogányt tart, s azt írja rajta: Ne bántsd a magyart...”⁵

Gyulay Lajos segítségét kérte Antal a nagybátyjáról rá szálló átányi birtok rendezésében (ezt a birtokot Döbrentei Gábor a Gyulay családtól kapta fizetség gyanánt, amikor befejezte Lajos nevelését),⁶ majd többször pénzegélyért folyamodott hozzá, és kéziratos ajánlott megvételre. Feltehetőleg a két naplókötetért is adományt kapott, érthetetlen lenne ugyanis másként, hogy nagybátyja halála után hét, illetve kilenc évvel jelent meg a kéziratokkal a grófnál.

Míg a két naplókötet fennmaradt Gyulay könyvtárában, a Döbrentei Gáborral folytatott levelezés elveszett. Zsinka Ferenc a Magyar Könyvszemle 1923-as évfolyamában tudósít róla, hogy Szilády Áron hagyatéka Kiskunhalasról Kecskemétre került. Tételelesen felsorolja a kéziratos, köztük a következőket is: „Döbrentey Gábornak Gyulay Lajos grófhhoz (225) és Gyulay Lajos grófnak Döbrenteyhez (107)” írott levelek.⁷

A következő nyom 1957-ből való, amikor Berlász Jenő az MTAK Kézirattáráról írja: „Szilády Áron hagyatékát Bács-Kiskun-megye levéltárától kaptuk 1952-ben Kecskemétről, a levéltár gyűjteményének rendezése kapcsán, a Levéltárak Országos Központja rendeletéből”.⁸ A levélcsozó azonban ma sem Kecskeméten, sem az MTAK Kézirattárában nem található. A kiskunhalasi egykori könyvtár és levéltár a világháborúban megsemmisült. Kétszeres rejtély, hogyan került Gyulaytól a levelezés Szilády Áronhoz, és hová tűnt 1923 után. Valahol Kiskunhalas és Budapest között veszett nyoma egy olyan anyagnak,

⁴ *Gróf Gyulay Lajos maga keze és könyve*, Uj folyam, 3. kötet, *Bálvána* (1851. március 11.–1851. szeptember 12), 113. A Gyulay–Kuun család levéltára – Erdélyi Nemzeti Múzeum Levéltára, jelenleg a Román Nemzeti Levéltár Kolozs Megyei Igazgatóságának őrzésében (Direcția Județeană Cluj ale Arhivelor Naționale), Fond Gyulay – Kuun, 355.

⁵ Uo., 131. old.

⁶ Az átányi birtokról szóló szerződés kézirata: Gyulay–Kuun család levéltára – Erdélyi Nemzeti Múzeum Levéltára, jelenleg a Román Nemzeti Levéltár Kolozs Megyei Igazgatóságának őrzésében (Direcția Județeană Cluj ale Arhivelor Naționale), Fond Gyulay–Kuun, 233. Közölve: Hász-Fehér Katalin: *Válogatás a Döbrentei-gyűjteményből = Akadémiai titoknok és az író Döbrentei Gábor*, szerk. Polgárdi Sándor, Somlószlói Evangélikus Egyházközség, Pápa, 2005, 33–60, itt: 44–47.

⁷ MKSzele 1923, 278–281.

⁸ Berlász Jenő: *Az Akadémiai Könyvtár kézirattárának átalakulása*, MKSzele, 1957/3, 228–246, itt: 238.

amely Döbrentei Gábor legszemélyesebb és a fennmaradt, kiterjedt levelezéséhez képest a legbőségesebb, legbensőségesebb vallomásait tartalmazhatta.

A naplók közül a cédulás könyv 1858. november 12-én, a kötetes napló pedig 1860-ban került a grófhoz.⁹ Gyulay Lajos a kézhezvétel után azonnal olvasni kezdte egykori nevelőjének és barátjának sorait, és az üresen maradt helyeket saját kommentárjaival töltötte ki, a párhuzamos feljegyzések révén a magyar naplóirodalom egyik legkülönlegesebb kéziratát hozva létre.¹⁰ A köteteket ezután a kolozsvári házában kialakított irattárban helyezte el, ahol családi dokumentumait, albumait, levelézését, könyvtárának egy részét és mintegy száznegyven kötetes naplófolyamát őrizte. 1869-es halála után hagyatéka részben unokahúgához, Wass Ottiliához, részben unokaöccséhez, gróf Kuun Gézához, tőlük pedig az Erdélyi Múzeum-Egyesület kéziratárába került. Innen jutott az anyag a kolozsvári Állami Levéltárba és az Egyetemi Könyvtár kéziratárába.

Döbrentei Gábor és Gyulay Lajos feljegyzései bár kiadatlanok, nem teljesen ismeretlenek az irodalomtörténet számára. A papirosszeletekről már Gyulay Lajos halálának évében jelent meg ismertetés a Vasárnapi Ujságban. Tematikus válogatást közölt 1914-ben Gálos Rezső, 1942-ben Bíró Béla, 1944-ben Jancsó Elemér, újabban jómagam tettem közzé belőlük válogatást 2005-ben.¹¹ A korábbi kiadók elsősorban a forrásértékű, az akadémiaira és a

⁹ Az utóbbi ajándékozásról Gyulay Lajos többek között az egyik 1860-as naplójában, a *Karolina könyvben* is beszámol (Kolozsvári Állami Levéltár, Gyulay–Kuun hagyatéka, 364. sz., sajtó alatt). Az 1860. január 11-i bejegyzésében, a 135. lapon írja: "Még feljegyzendő az, hogy Döbrentei Antal tegnap meglátogatván újból megajándékozott két csomó irománnyal, melyek nagybátyjának saját kezével írott napi jegyzeteiből állnak, és igen becsesek."

¹⁰ Döbrentei Gábor 1807 októberétől 1819-ig volt Gyulay Lajos nevelője, kapcsolatuk azonban a későbbiekben nem szakadt meg, Döbrentei haláláig szoros barátság fűzte őket egymáshoz. Bővebben erről: Hász-Fehér Katalin: *Döbrentei Gábor életműkiadásáról*, és: uő.: *Válogatás a Döbrentei-gyűjteményből = Akadémiai titoknok és az író Döbrentei Gábor*, szerk. Polgárdi Sándor, Somlósólyosi Evangélikus Egyházközség, Pápa, 2005, 17–30, 33–60; Hász-Fehér Katalin: *Gyulay Lajos naplókönyvei = Gróf Gyulay Lajos maga keze és könyve, Lotty! – Fanny! (1867. január 21. – 1867. március 3.)*, S. a. r. Labádi Gergely, Bev. Hász-Fehér Katalin, Labádi Gergely, Szeged, Klasszikus Magyar Irodalom Tanszék, 2008, 5–20. Hálózati kiadás: www.gyulaynaplok.hu.

¹¹ *Döbrentey Gábor naplója*, Vasárnapi Ujság 1869, 35. sz., 519; Gálos Rezső: *Döbrentei papirosszeletei*, ItK 1914, 459–464; uő.: *Régi papirosszeletek*, Magyar Figyelő, 1914, IV. k., 447–463; Bíró Béla: *Döbrentei Gábor napi jegyzései*, Páosztortú, 1942, 231–234; Jancsó Elemér: *Döbrentei Gábor élete és munkássága = Az Erdélyi Tudományos Intézet évkönyve*, 1943, I. k., Minerva Irodalmi és Nyomdai Műintézet R. T., Kolozsvár, 1944, 49–179; uő.: *Döbrentei Gábor ismeretlen naplófeljegyzései a szabadságharc idejéből*, Páosztortú, 1944, 31–34. Legutóbbi közlés a Döbrentei-naplóból: Hász-Fehér Katalin: *Válogatás a Döbrentei-gyűjte-*

szabadságharcra vonatkozó lapokat gyűjtötték össze, és egyikük sem jelzi, hogy kettős naplóról, pontosabban Gyulay Lajos által kommentált szövegekről van szó.

A jelen kiadás az 1835-től induló papirosszeleteket tartalmazza, Gyulay Lajos bejegyzéseivel együtt. A kétféle kézírást tipográfiai eszközökkel: a betűtípusok változtatásával, Gyulay Lajos sorainak beljebb tördelésével, a nehezebben elkülöníthető szövegrészek jegyzetelésével különítjük el. A két Döbrentei-napló közlési sorrendjének kialakításában a döntő érv az volt, hogy Gyulay Lajos a későbbi kötetet kapta először kézhez, így a párhuzamos feljegyzésekre vonatkozó reflexiói itt sokrétűbbek, erőteljesebbek, mint a másik naplókönyvben, ahol lényegében csak folytatta kommentáló tevékenységét.

2. A papirosszeletek tartalmi csoportjai

A kötet 252 számozott lapból áll, és nem a klasszikus naplóforma jegyeit mutatja. A lapok tartalmának, a kézírás gondosságának és gondozottságának váltakozó jellege, valamint az 1822-ben induló naplókönyv hasonló bejegyzéseivel való összevetés jól mutatja, Döbrenteit nem elsősorban naplóírás szándéka vezette, még akkor sem, ha a papírszeleteket többnyire dátummal látta el. Találhatók a lapokon többszörösen javított fogalmazványok, verstördelések, visszaemlékezések egy-egy korábbi jelenetre vagy eseményre, emlékeztető jellegű adatsorok, számolások, olvasmányok és azokra történő reflexiók, napi hírek, sajtóból való kijegyzések, olykor naplószerű lejegyzések, de kidolgozott, tisztázatlan tűnő értekezésrészletek is. A kötet formája és műfaja ily módon inkább az omniáriumhoz vagy jegyzetfüzethez áll közelebb, semmint a személyes naplóhoz, noha meglepően indulatos kifakadások, személyes sérelmek is megjelennek olykor a lapokon. Nem tudjuk, hogy Döbrentei milyen szándékkal készítette és hogyan tárolta a papírszeleteket, s arra sincs adat, hogy neki magának terve lett volna bekötetni őket. A cédulák más-más minőségűek és színűek, de kis eltérésekkel azonos méretűre vannak vágva, ami arra utal, hogy a papírmaradványokra történő jegyzetelés módszeres tevékenysége volt Döbrenteinek.

A papírszeletek nagy mennyisége ugyanakkor lehetőséget nyújt arra, hogy valamiféle tervszerűség is láthatóvá váljon a vegyes anyagban. Vannak

ményből = Akadémiai titoknok és az író Döbrentei Gábor, szerk. Polgárdi Sándor, Somlószőlősi Evangélikus Egyházközség, Pápa, 2005, 33–60, itt: 48–60. Gálos Rezsőnek az ItK-ban közölt bevezető szövege téves adatokat tartalmaz, ez azt mutatja, mélyebb kutatásokat nem folytatott a kiadás előtt. Döbrentei Gábornak nem volt Lajos nevű fia, a naplót unokaöccse, Antal köttette be. Jancsó Elemér terjedelmes Döbrentei-életrajzba dolgozza be a feljegyzéseket, elsősorban forrásértéküket hangsúlyozva ily módon.

köztük olyan emlékeztetők, melyeket később Döbrentei bővebben kifejtett, gondosan megfogalmazott. Pl. a 165. oldalon egy 1846-os, félbehagyott mondat található: „Őfelsége a császárné, királyné méltóztatott egy császári vagy királyi herceget vagy hercegnét kegyesen szűlni! – Így hirdetik újságírók.” Ezt az idézetet egy évvel korábban, 1845. szeptember 7-én, a 151. oldalon hosszasan, adatoltan is kommentálja. 1847. augusztus 11-én, a 168. oldalon ugyancsak egy korábbi eseményt mond el újra, az amerikai Sumner Györggyel (Georg Sumnerrel) való találkozását eleveníti fel utalásszerűen, amit 1841. május eleji dátummal, jelenetező technikával már egyszer kidolgozott. Számos hasonló ismétlődés – de különösen az egyik cédula szövege: „Mondassék el gr. Teleki Józsefnél volt ebéd feletti beszédünk a néger sklávok és magyarországi jobbágy-ság felől. B. Lederer kertjében. Ebédre hívás. Ez volt 1844-ben”¹² – arra utal, hogy a papírszeleteknek ez a csoportja egy nagyobb visszaemlékező, memoár jellegű írás részeként, előmunkálataként fogalmazódott meg. A feltevés mellett szólnak a korábbi eseményekre történő utalások, portrészzerű vagy anekdotikus jellemrajzok akadémikusokról, közéleti emberekről, íróársakról (Helmecki Mihályról, Guzmics Izidorról, Ráday Gedeonról, Deák Ferencről, Széchenyi Istvánról, Petrichevich Horváth Lázárról, Mailáth Jánosról, Vörösmartyról stb.).

A cédulák más része, ugyancsak tematikus összefüggésben, közéleti kérdések köré csoportosítható. Viszonylag nagy számú bejegyzés szól például az 1830-as országgyűlésen kezdődő és a következő két évtizedet is felölelő felekezeti vitákról. Döbrentei, alig kendőzötten, erősen protestáns nézeteket vall, noha jártassága a katolikus egyház történetében a *Régi Magyar Nyelvmé-
lek* tanúsága szerint kivételesnek tekinthető a korszakban. A vallások összebé-
kítésének gondolata – akárcsak Guzmics Izidort az 1820-as évek elején – őt is foglalkoztatja, azonban éppen Guzmics apáttá való megválasztása és beszű-
külő katolikus látásmódja Döbrenteiben ellenérzést, bezárkózást vált ki. Fele-
kezeti felhangot kap – szintén a reformkori nézetek kontextusában – a történeti
és kulturális események, folyamatok értelmezése, melynek során a katoliciz-
mussal szemben a protestantizmus ruházódik fel nemzetiségmegőrző erővel.

Nagy mennyiségű Döbrentei feljegyzései között a nemzetiségi kérdéssel foglalkozó cédulák száma. A hazai etnikumok asszimilációjára vonatkozó fejtegetések, történetek, anekdoták – noha olykor élesnek, türelmetlennek, bántónak tűnnek – végső soron a reformkori nemzetiségszemlélet fő áramai-
hoz, sőt hangneméhez illeszkednek, gondoljunk Petőfi 1845-ös *Úti jegyzeteire*.

A közéleti kérdések közé tartozik Döbrenteinek az 1840-es években éle-
sedő arisztokrácia-ellenessége és növekvő republikanizmusa, természetesen
mindkettő a nemzeti kérdéssel szoros összefüggésben. Bár Döbrentei egész
pályája során főúri körökben tevékenykedik, sőt kulturális programja közép-

¹² Papírszeletek, 168.

pontjában e réteg magyarosítása áll, az 1840-es években az arisztokráciát az udvarhoz való lojalitása, nemzetiségpolitikája, erélytelensége és a hazai kultúra iránti közömbössége miatt bírálja. Az udvari politikán ugyanakkor a közjogi szerződések szigorú betartását kéri számon. Történelmi adatokból és aktuálpolitikai eseményekből érvelve közjogi kérdésekben igen gyakran a későbbi ki-egyezés pontjaihoz hasonló nézeteket fogalmaz meg a dualista berendezkedésről, a perszonalunióról, a Habsburg birodalmon belüli magyar önállóság megteremtéséről. Bár úgy tűnik, Széchenyi Istvánnal szemben az 1840-es évek elejétől inkább Kossuth politikájával rokonszenvez, Kossuthot is többször bírálja jellembeli hibáiért, 1848–49-ben pedig meggondolatlan stratégiai lépéseiért. Véleménye azonos Gyulay Lajoséval, aki – mint egyik naplójában írja a szabadságharc után – Kossuthról sosem tartott sokat, de szónoki tehetségét csodálta. Ha győzött volna, szerinte a nemzet elsői között foglalna helyet, de bukásával inkább csak szánalmasnak tűnik. Ennek ellenére, Gyulay úgy látja, túl nagy pártja van. „Minek fogott az ország kormányához, ha nem értett hozzá?” – fakad ki a gondolatmenet végén.¹³

Döbrentei Gábor ilyen vonatkozású cédulái azért fontosak és érdekesek, mert hivatali tisztségénél fogva a lojalitás látszatát fenn kellett tartania. 1824. november 5-étől a budai kerület másodalbiztos, 1834 áprilisától budai kerületi albiztos volt. Emiatt mondott le 1835-ben akadémiai titoknoki hivataláról. 1841-ben tartományi főbiztossá nevezték ki, 1844-ben pedig királyi tanácsosi címet kapott. Ilyen pozícióval és ranggal nyilvánosan nem tehetett udvarbíró nyilatkozatokat, papírszeletei azonban mintha éppen az önigazolás céljait szolgálnák. Az egyik cédula tematizálja is saját helyzetét: „Hivatalra felajálkozni képesség érzetével honi s magad aránti kötelesség. Keresni azt, okosság. Eljárni benne híven, lelkesen, emberség. Cím után, mellyel fizetés nem jár, esdeni esztelen hiúság. Címkaphatásért még fizetni is, bolondság. Címért áskálódót, szabadságelárlót akasszátok fel.” (206)

Újabb tematikus csoportot képez a papírszeletek között az indulatos reakciók feljegyzése, különösen a naplókötet végén, a szabadságharc idején és az 1850-es évek elején. Bizonytalan, hogy a Ferenc József-re vonatkozó káromlások Döbrentei személyes megnyilvánulásai, vagy hallott dolgok lejegyzése. Gyulay Lajos szerint, ha Döbrenteiben felzúdult a harag, a budai hegyekbe ment „kikáromkodni magát”. Ebből a feljegyzésből és Döbrentei egész hagyatékából, különösen abból a tényből, hogy mennyire gondot viselt hivatalának és tisztségének a külsőségekben való megjelenítésére, arra lehet következtetni, inkább

¹³ Gyulay Lajos maga keze és könyve, *Vera-icon* című napló, Új folyam, 1. kötet, 1850. Gyulay–Kuun család levéltára – Erdélyi Nemzeti Múzeum Levéltára, jelenleg a Román Nemzeti Levéltár Kolozs Megyei Igazgatóságának őrzetében (Direcția Județeană Cluj ale Arhivelor Naționale), Fond Gyulay–Kuun 355.

idézetek a leírt mondatok. Ugyanakkor tény, hogy a szabadságharc alakulását, majd a Haynau-féle kivégzéseket Döbrentei is növekvő feszültséggel figyelte, és nem kétséges, melyik oldalon állt. Ezt jelzi végakarata, mely szerint az elesett honvédek mellé kíván temetkezni. A helyzetet figyelembe véve az éles szavak mégis inkább cédulákra rejtett, ám erőteljes kifejezései a tehetetlenség-érzetnek.

Más jellegűek e csoporton belül azok a cédulák, amelyek a Döbrenteit ért irodalmi támadások lenyomataiként értékelhetők. Ismeretes, hogy az iránta kialakult ellenszenvet az akadémiai titoknokság körüli vetekedések erősítették fel. Kazinczy Ferenc, aki maga is pályázott e tisztségre, évszázadra előre – és tegyük hozzá, hatásosan – rögzítette Döbrentei Gábor alakjának és tevékenységének recepcióját. 1828-ban egy gondosan elkészített dossziében, melynek ezt a címet adta: „Bajom Döbrenteivel”, a levélmásolatok és feljegyzések révén a jellembeli hibáktól kezdve a szakmai inkompetenciáig a vádaknak számos változatát és árnyalatát fogalmazta meg vele kapcsolatban.¹⁴ Ugyanúgy az akadémiai titoknoki állás vágya lehetett az oka annak, hogy az 1830-as évek elején, az ún. Conversations-Lexikoni perben Toldy Ferenc és Bajza József támadta meg Döbrentei Gábort, lényegében alaptalanul és jogtalanul.

1835-re minden korábbi ok és indok megszűnt, az ellenszenvek, sérelmek azonban megmaradtak. Döbrentei Gábor távozásával Toldy Ferenc ebben az évben végre elnyerhette és huszonhat éven át betölthette az áhított akadémiai titoknokságot, két évvel később Bajza Józseffel és Vörösmarty Mihállyal együtt a korabeli irodalmi, szellemi élet vezető orgánumának, az Athenaeumnak a szerkesztője lehetett, időközben, 1836-ban megalapították a Kisfaludy Társaságot, az 1840-es évek elejétől pedig alig volt olyan jelentős intézményi rang és cím, amit ne nyert volna el, az egyetemi tanárságtól, dékánátságtól kezdve az akadémiai igazgató tagsáig vagy az 1862-es királyi tanácsosi címig. Döbrentei Gábor eközben visszavonult az irodalmi életből, és tizenhat éven keresztül, haláláig a *Régi Magyar Nyelvmélekek* négy kötetén dolgozott (az ötödiket nem sikerült befejeznie). Egyetlen nagyobb vállalkozása 1842-ben Berzsenyi költeményeinek sajtó alá rendezése volt, melynek megítélése szintén vegyes volt a korszakban.¹⁵ Valóban, a Berzsenyi-kiadás textológiai elveit az idő nem igazolta, a kötet azonban – jegyzetelési módja és kritikai igénye alapján – mégis az első magyar kritikai kiadásnak tekinthető.

¹⁴ OSZK Kézirattár, An. Lit. 2945. Másolat: Szemere-Tár, X. kötet, 32, 33.

¹⁵ *Berzsenyi Dániel Összes Művei – Költelem 's folyóbeszéd*, Köre bocsátá meghagyása szerint Döbrentei Gábor, Harmad kiadás, Kéziratban maradt még nem ismertekkel, Budán, Magyar Királyi Egyetemi sajtóval, 1842. Kétféle formátumban jelent meg, az egyik két-kötetes, a másik egy kötetben.

Döbrentei Gábor 1835 után tehát nem volt meghatározó alakja a magyar kulturális és irodalmi életnek, az iránta felkeltett ellenszenv azonban – úgy tűnik – mindkét oldalon maradandó nyomokat hagyott. Toldy Ferenc 1851-ben, a Döbrentei felett mondott akadémiai emlékbeszédben nagyvonalúan azt javasolta, arcképét függeszték ki az akadémia falára,¹⁶ de soha nem tematizálta az egykori titoknok ellen indított hadjárat alaptalanságát. Döbrentei Gábor pedig, noha csaknem teljesen szótlánul viselte az olykor megalázó, rágalmazó bántalmakat és nyilvánosan nem védekezett, a papírszeletek szerint nem tudta meg nem történni tekinteni a sérelmeket. A kultikus tisztelet, amely a reformkor nagyjait a nyilvánosság-félnyilvánosság terében övezte, az ő szemléletében nem tudott érvényesülni, a cselekedetek, megnyilvánulások mögött – éppen saját személyes tapasztalataiból kiindulva – látta, vagy látni vélte az imázsteremtő indítékokat is.

Néhány bejegyzést tekintve értelmezhetők a papírszeletek stíluskísérletént is. Döbrentei Gábort pályájának második felében gyakran érte bírálat nyelvújító, szóalkotó tevékenysége és mondatfűzése miatt. Egy-két ilyen esetet maga is feljegyez, például amikor Fáy András fóti szüretén 1846-ban Sztrokay Luiza Deák Ferenc előtt dicsérte Döbrenteit, és az így felelt: „Döbrentei csak a sok rossz új szót csinálja.” (163)

Döbrentei stílusa az Erdélyi Múzeum korszakához képest az 1830-as években megváltozott, különösen az évtized vége felé, amikor a régi magyar nyelvemlékek gyűjtése közben számos régi szót hozott vissza a köznyelvbe, vagy azoknak mintájára maga alkotott. Tekintélyét e téren egyébként gyakran el is fogadta a korabeli közvélemény. Nemcsak azt lehet itt említeni, hogy a budai és pesti földrajzi neveket 1847-ben, az ún. dűlőkeresztelő során az ő javaslatára magyarosították, hanem igen érdekes egy Szemere Bertalantól eredő levél is 1844. január 7-i dátummal, melyben a bányatörvény megalkotásához kér tőle új szavakat:

„E napokban végzé be választmányunk a Bányatörvény javaslatot; csak a szerkezet' vizsgálása van hátra. E munkában sok új szóra van szükség, s miután mely szó törvénybe megy, ha rossz nehéz kivetni, ha jó könnyen elterjed: ez oknál fogva ide % zárok egy szó jegyzéket, hogy azt Kegyed, – annyi régi szók buvára, – végig tekinteni 's tekintetni szíveskedjék, – javasoljon jobbakat s utasítson kutfőkre.”¹⁷

¹⁶ Toldy Ferenc: *Gyászbeszéd Döbrentei Gábor felett*, Tartatott az akademiában május 26. MDCCCLI. = *Toldy Ferenc irodalmi beszédei*, Új kiadás, Első kötet, Budapest, 1888, Kiadja Ráth Mór, 277–285.

¹⁷ Gyulay—Kuun család levéltára – Erdélyi Nemzeti Múzeum Levéltára, jelenleg a Román Nemzeti Levéltár Kolozs Megyei Igazgatóságának őrizetében (Direcția Județeană

Az Arany János által „döbrenteizmus”-nak nevezett stílus lényegét azonban nem a szóalkotásban, hanem a tömörítő, kihagyásos, tagmondatok helyett inkább igeneves vagy jelzős hosszúszerkezetek, a *való, levő* helyett toldalékok által építkező mondatokban kell keresni. Tudatosan kikísérletezett mondatalkotási technikáról van szó, erre utal Döbrentei több feljegyzése a tacitusi írásmódról:

„Tömöttséggel, igaz, néha hirtelen nem érthetőség is jár, de a nagy tisztaság meg gyakran oly csendes csermely, mely egy-egy esőcskére feldagad, kiárad, s megszűnt virágos partja medrében kedves csörgése. Tacitusi szellem sokat csak éreztetni, képzeltetni akar, s felkapja az édes elmaradottat a mélyérző, a szárnyasképzelmű.” (14)

„Dr. Lányi Károly pedig a *Magyarföld egyháztörténetei* 1843-beli koszorús írója azt vallá előttem, hogy munkája eléadásához enyémet választá vezérül, miként a *Régi magyar nyelvmélekek*hez írt értekezéseimben lelé, mert az magyar tacitusi szellemű. Most igaz, sok marad keblemben, mit ki nem írok, hanem kitaláltani, pótoltatni kívánom.” (113)

A tömörítést néhány olyan más eljárással kombinálja, amely erősen emlékeztet Kazinczy prózastílusára. A hátravetett jelzős szerkezetek, a figura etimologica-szerű kitételek („ömlöve ömöl”),¹⁸ a rámutató mondatkezdés („Az a sokfelőlről utándallás hallása daljátékból jövetkor!”) mind az egykori mester stilisztikai-retorikai készlettarába tartozott. Tény azonban, hogy ezek a sajátosságok Döbrentei publikált szövegeiben ritkábbak. A Berzsenyi-kiadásban és a *Régi Magyar Nyelvmélekek* kötetének előszavában közelebb áll írásmódja a korabeli köznyelvhez. A papírszeleteken ezzel szemben, különösen a politikai, közjogi kérdések fejtegetésekor igen gyakran az érthetlenségig is elmerészkedik, mintha a tacitusi stílus teherbírását próbálgatná.

Írásmódrának egyik legtalálóbb jellemzésében Szabó István, a korszak neves görög fordítója Döbrentei prózáját nem Tacitus, hanem Thuküdidész munkáival vetette össze, és úgy látta, a tömörítő, a mondatokat különleges szerkezetbe állító stílus a görög történetírónál, éppúgy mint Döbrenteinél, a

Cluj ale Arhivelor Națională), Fond Gyulay—Kuun, 54, Vegyes levelezés 1712–1915, 179. ff.

¹⁸ Papírszeletek, 8. Ez a szerkezet egyébként szó szerinti átvétel Kazinczy Himfy-recenziójából, melynek magyar változatát Döbrentei Gábor közölte az Erdélyi Múzeum I. füzetében.

politikai, közéleti témákban a legmerészebb, míg az életrajzi, köznapi témákban szokatlansága által élvezetes.¹⁹

3. Gyulay Lajos maga keze és könyve – a Döbrentei-napló beillesztése a Gyulay-levéltárba

Gyulay Lajos 1858-ban kapta kézhez Döbrentei Gábor papírszeleteit, és három év alatt töltötte be az üres lapokat. Utolsó datált bejegyzése 1861. október 28-áról származik, noha a 219. lap versóján, 1861. október 19-én úgy hiszi, befejezte a könyvet. Feltehetőleg utólag talált rá néhány kimaradt lapra. 1860-ra azonban előzetesen minden feljegyzést átolvasott – önmagát, saját nevét kereste az írásokban, és a 114. oldal hátoldalán, egy rövidítés kapcsán csalódottan állapítja meg:

„A Gy. az én nevem első betűje – *rólam*, ki igazán meg vagyok győződve barátságáról – sehol írásaiban nem találok említést, azért nem ok nélkül tűnt fel nekem a kétszer odairónozott Gy *betű*, melyet tintával kipingáltam.”

A mellőzöttségnek ugyanez a hangja szól 1861-ben, amikor a 147. oldal versóján írja:

„Ezen kívül van még birtokomban *Döbrentei* barátomnak egy ehhez hasonló Jegyző Könyve, melynek szintén voltak üresen hagyott lapjai, melyeket aztán én beírtam. Se abban, se ebben rólam nincs említés téve, min nagyon csodálkozom, mert meg vagyok győződve barátságáról. – De miután úgy látom, barátjairól albumaiban csak akkor emlékszik, mikor neheztelt rájuk, még örvendek, hogy én azokban nem vagyok megemlítve – jele, hogy reám nem neheztelt nagyban sohasem.”

Gyulay Lajos neve valóban csak egyszer olvasható a papírszeleteken, akkor is tévesen, és cáfolja is a gróf, hogy fölтанúja lett volna, amikor Jósika Miklós szelíd farkasnak, bárányos rókának nevezte Vörösmaty. (203, 203v.)

Gyulay nemcsak önmagáról, de arról az időszakról sem talál emlékeket Döbrenteinél, amelyet Erdélyben töltött. A válaszkérés, a hiány értelmezésének kényszere és zavara folyamatosan foglalkoztatja az egykori tanítványt, és a felismerés, miszerint az az időszak nem egyenlő súllyal szerepel kettejük életében, arra készteti, hogy kiegészítse, kiteljesítse a hiányosnak ítélt naplót, meg-

¹⁹ Szabó István: *A' hellen és magyar prosa egymás mellett*, A' Kisfaludy-Társaság Évlapjai, VI. k. (A' Kisfaludy-Társaság Évlapjai MDCCC.XLIII-V-ről, Második kötet), Pesten, Eggenberger J. és fia acad. könyvtárosok költségén, MDCCCLVI, 33–35. A szövegrészt ld. e kötet jegyzeteiben.

írja a kimaradt erdélyi időszakot, beleírja önmagát Döbrentei Gábor élettörténetébe. Az 1858–1860-as bejegyzések nagy része ezért visszaemlékezés a nevelővel töltött gyermek- és ifjúkorra, egyszersmind összefoglalása Döbrentei erdélyi irodalmi működésének. A szövegek ily módon kettős jelleget öltenek, részben önéletrajzi funkciót töltenek be, részben Döbrentei pályájának első szakaszát körvonalazzák, és újra összekapcsolják a nevelőt a tanítvánnyal oly módon, ahogyan Gyulay Lajos ezeket az éveket emlékeiben, emléktárgyaiban őrizte:

„Mikor még tanuló voltam, akkor is nagy ragaszkodással viseltettünk egymás irányában, úgyhogy látogatójegyjeinken neveink együtt voltak lenyomva, így: *Gr. Gyulay Lajos és Döbrentei Gábor*. Van még most is néhány ily látogatójegyem, és azon keretre, mely látogatójegyek gyűjteményemet tartalmazza, egy olyat fel is ragasztottam, örök emlékezetnek okáért.” (145v)

Gyulay Lajos éntudatának, éntörténetének meghatározó tényezője volt, hogy Döbrentei Gábor neveltjeként, később barátjaként tekinthetett önmagára. A naplókomentárok másik rétege ezért a barátoknak szóló végtisztesség megadását jelenti. Döbrentei Gábor temetésének megszervezésével, a temetés utáni megemlékezés során, majd sírkövének elkészíttetésével Gyulay ténylegesen is leröptte kegyeletét, a hátrahagyott napló oldalain pedig az emlékállítás szimbolikus gesztusai nyilvánulnak meg. Felnőttként, társasági emberként jól érzekelte a Döbrentei iránti támadások súlyát, ezért bejegyzéseiben egyfajta kultuszkorrigáló feladatot vállalt fel. Beszámol nyilvános kísérleteiről – a budai Lyka-ház falára elhelyezendő emléktábláról, arról, hogy a budai kikötő egyik sétányát Döbrenteiről szeretné elneveztetni („Gábor partja”), vagy hogy szelvében használja, terjeszti a nevelője által alkotott szavakat. Arra törekszik tehát, hogy a nyilvánosság terében eltorzult Döbrentei-képet másfajta portréval cserélje le.

Az ő emlékeiben tanítója és barátja művelt, több nyelvet beszélő, régi nemesi családból származó, jó kedélyű, játékos, természetkedvelő, a végtelékig tiszta, jellemes ember és tudós. Mondataiban és stílusában szinte érezhető a felszabadultság, ha olyan témához vagy papírszelethez ér, ahol a családi, ismerősi kör, vagy Döbrentei maga is ezt a képet igazolja. Felidézi például a jelenetet, amikor nagynénje, gróf Gyulay Kata „nagy embernek” nevezte Döbrenteit, többször említi a poharat, melyet a pestbudai tanács Döbrenteinek a dülőkeresztelő alkalmával ajándékozott és amely végül az ő birtokába jutott. Sorra veszi azokat a neveket (Gyarmathy Sámuel, Wesselényi Miklós, Berzsényi Dániel, Kazinczy Ferenc, Széchenyi István, stb.), akikkel nevelője kapcsolatban állt, megjeleníti emlékeit az Erdélyi Múzeum munkatársainak üléseiről és olyan

történeteket mond el, melyekben Döbrentei emberi jellemének szilárdsága, tisztasága mutatkozik meg.

A kultuszkorrekció célját szolgálják a mentegetések is. Gyulay Lajos – hites tanúként – igazolja, adatozza a Döbrentei Gábor elleni támadásokat, olykor új adalékkal szolgálva az irodalomtörténet számára. Döbrentei és Kazinczy ellentétéről például számos nagyívű magyarázat és feltevés született,²⁰ érdekes módon azonban Gyulay Lajos egészen apró és személyes jelenetre vezeti vissza későbbi ellenszenvüket, azokra a szavakra, melyekkel Kazinczy, 1816-os erdélyi látogatása során, a Bruckenthal-galériában Döbrenteit megalázta: „de meg kell az igazat mondani, *Kazinczi* volt a kezdő, mikor Döbrenteit kimókázta a Bruckenthal Galériában tett megjegyzéseiért a képekről”. (170v.)

Amikor Gyulay Lajos 58–61 évesen Döbrentei naplófeljegyzéseit olvasta, életkorban csaknem utolérte a 66 évesen elhunyt nevelőjét. Ennek köszönhető talán, hogy kommentárjaiban az emlékállítás mellett számos helyen – már nem tanítványként, hanem beszélgetőtársként – tényleges dialógust folytat a beírt lapok tartalmával, időnként magával a megidézett Döbrenteivel. A kötet ebből kifolyólag egy ókori műfajhoz, a felvilágosodás idején szintén kedvelt „túlvilági beszélgetésekhez” is hasonlít. Döbrenteinek több ilyen írása volt: az Erdélyi Múzeum 1817-es, IX. füzetében: *Halottak' beszélgetése* (81–89), a Tudományos Gyűjtemény 1824. VII. füzetében: *A magyar írásmód mostani állapotjáról, Halottak beszélgetése, B., Verseghy, később Révai és Barcsai* (78–86).

A kötet dialogikus jellegét a vita, a helyesbítés, a megrovás, cáfolás, olykor ironikus-játékos kommentár éppúgy biztosítja, mint egy-egy történet, életrajzi adat (pl. Döbrentei szerelmi ügyeinek, félbehagyott mondatainak) utólagos kiegészítése, a homályos történetekről (pl. a Bölöni Farkas Sándorral való szakítás okairól) való faggatózás, az érthetetlenül fogalmazott szövegrészek „lefordítása”, értelmezése az olvasó számára, vagy a Döbrentei halála óta eltelt évek eseményeinek elbeszélése. Eközben képződik meg egy újfajta viszony Döbrentei és Gyulay Lajos között, melynek során megfordul a gyermekkori történetek alaphelyzete. Ezúttal Gyulay Lajos az, aki többet tud, aki újdonságokkal szolgálhat a Bach-korszak éveiről, aki a maga tapasztalatával egyenrangú társként, külső vagy távoli szemlélőként ítélheti meg egykori mesterét. Véleményük nemcsak az arisztokrácia megítélésében, a politikai események értelmezésében, a konfliktusok megoldásának módjában különbözik olykor, hanem az írás szerepéről is eltérő nézeteket vallanak.

A naplóműfajt – legyen az bármennyire személyes jellegű – Gyulay Lajos nem teljesen a privát, inkább a félnyilvános műfajok között tartotta számon. Ilyen értelemben mentegeti Döbrentei Gábort, amiért papírszeletein nem szá-

²⁰ A legjelentősebbek: Jancsó Elemér, idézett művek; Csetri Lajos: *Kazinczy és Döbrentei*, It 1981, 767–775.

molt a kései olvasóval, és epésen írt „azokról, kik [...] megbántották”, „bosszankodásából írogatott holmit azokról, mit elhagyhatott volna”. (2v) Közel ötven évnyi naplóíró tapasztalattal Gyulay azt is tudja, „az íróember igen jól tenné, ha mikor haragszik valakire, íróasztalához ne üljen, mert olyankor igazságtalan.” (57)

A napló nemcsak a személyes konfliktusokat és a rajtuk való bosszankodást nem tűri meg Gyulay felfogásában, hanem egyenesen megköveteli a tárgyilagos, objektív, pártatlan szemléletet, különösen a köztisztviselőben álló személyek esetében. Ő maga ritkán és óvatosan nyilatkozik közismert személyiségekről, és olyankor is kerüli az egyéni véleménynyilvánítást. „Hazám jeleseit mindig tisztelettel szeretem emlegetni” – írja a 203v. oldalon.

Ugyanakkor a velük kapcsolatos apróságokat, anekdotákat, személyes élményeket, ismereteket – úgy véli – érdemes feljegyezni, mert emlékezetfenntartó szerepet töltenek be:

„Az oly nevezetes és érdemes emberekről, minő *Horváth István* volt, érdekes minden részletet tudni. – Ha ezen részletek magokban nem is, de azért érdekesek, mert *Horváth István emlékezetét* újíjtják meg bennünk.” (11v.)

A feljegyzésre kerülő dolgoknak azonban minden esetben túl kell lépniük a személyes vonatkozásokon, az egyéni kapcsolatok magánszféráján:

„nem mintha sokat, igen sokat írni nem tudnék az én lelki jó barátomról, hanem azért, mert csakis olvasókat érdeklő dolgokat szeretnék megírni. Jó barátoknak annyi sok, csupán őket érdeklő emlékeik vannak, hogy azokkal ívréteket be lehetne tölteni, de azok másokat nem érdekelnek, annál fogva jobb, ha föl sem említetnek.” (56v)

Döbrentei Gábor szétszórt papírszeleteit unokaöccse materiálisan fűzi össze, amikor dátum szerint összeilleszti és bekötteti őket, Gyulay Lajos pedig kommentárjai segítségével ágyazza be a feljegyzéseket egy egységes élet- és kortörténeti narratíva keretébe. Nemcsak a kimaradt erdélyi időszakot és saját kapcsolatuk történetét pótolja, hanem folytatja és le is zárja a biografikus vonatlatot, amikor Döbrentei halálának, temetésének, akadémiai búcsúztatásának eseményeivel egészíti ki a kötetet.

Gyulay három éven keresztül dolgozik e kommentárokon. Marosnémetiben tartja a könyvet, és olyankor veszi elő, amikor rendszeres évi hazalátogatásait teszi Erdélyben. Az első „önkereső” olvasás után már nem sorban halad a lapokkal, hanem ott áll meg, ahol éppen megihletik egykori barátja sorai. Gyakran datálja maga is a bejegyzéseket, és a dátumok összeillesztéséből jól látszanak a könyvben való haladás menetirányai: olykor előre-felé, máskor visszafelé halad a lapozással. A módszerre maga is reflektál:

„Az 1, 3, 9, 14, 18, 24, 26 és 30-dik lapok – a 200-an felül – azok, melyek még nincsenek beírva, ebből az tetszik ki, hogy nem vettem rendbe a dolgot, hanem úgy, ahogy jött, ahogy inkább akaradt nekem. Mindenesetben e könyvet már elviszem magammal, hogy Pestről majd Kolosvárra szállítsam a többi kéziratok közé elhelyeztetés végett, ott úgyszint van még Döbrenteimnek egy ehhez hasonló könyvecskéje, melynek üres lapjait szintén beírtam már.” (204v)

1861. október végén végzi be a jegyzetét. A könyv további sorsa valószínűleg úgy alakult, ahogyan fenti bejegyzésében jelezte. Kolozsvári családi archívumába illeszti be a könyvet, melyet immár sajátjaként aposztrofál: „Egyáltalában már közelget az idő, mikor mondhatni fogom, Isten hozzád, kedves könyvem, nincs már mit írnom beléd, mert meg vagy telve.” (158v) Döbrentei Gábor hagyatéka – ily módon adoptálva – hasonló módon kerül be Gyulay levéltárába, mint ahogyan sok évtizeddel korábban, 1815-ben Wesselényi Miklós temettette nevelőjét és barátját, Pataky Mózeset a családi sírboltba.

A jelen kiadásban – a Gyulay Lajos naplóját közlő gyűjtemény korábbi köteteinek elveit alkalmazva – a szöveget részlegesen modernizált átiratban közöljük. A betűhív változat kritikai és textológiai jegyzetekkel, szemléltető kéziratfotókkal a www.gyulaynaplok.hu oldalon olvasható.

A kolozsvári „Lucian Blaga” Egyetemi Könyvtár igazgatójának, prof. dr. Doru Radosavnak ezúton köszönöm szíves engedélyét a kézirat kiadására, Kolombán Juditnak pedig segítségét szeretné megköszönni a szegedi munkacsoport.

Mulțumesc Domnului Prof. Dr. Doru Radosav, Directorul Bibliotecii Centrale Universitare „Lucian Blaga” din Cluj-Napoca pentru aprobarea publicării manuscrisului. Mulțumim deasemenea doamnei Kolomban Judit pentru ajutorul acordat.

Hász-Fehér Katalin